

О. П. Горюх, к.ю.н., доцент, доцент кафедри галузевих правових наук Національного університету «Києво-Могилянська академія»

ПРО ФОРМУВАННЯ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ

У тезах актуалізована проблема формування засад сучасної вітчизняної кримінально-правової політики у сфері звільнення від покарання.

В тезисах актуализирована проблема формирования основ современной отечественной уголовно-правовой политики в сфере освобождения от наказания.

In theses a scientific report the problem of forming of bases of modern home criminal and legal politics actualized in the field of release from punishment.

Серед пріоритетних напрямів наукових досліджень слід виділити формування засад сучасної вітчизняної кримінально-правової політики у сфері звільнення від покарання.

Актуальність розробки цього напрямку (не глобалізуючи цієї проблеми) зумовлена комплексом причин. *По-перше*, застосування норм про звільнення від покарання, що має бути винятком для більшості винних, останніми роками перетворилося на закономірний правовий наслідок вчинення злочину (згідно з даними Державної судової адміністрації України, у 2010 р. частка звільнених від покарання та його відбування від загальної кількості засуджених становила 47,8 %). Це, у свою чергу, зумовлює як комплексне і системне вдосконалення законодавства у цій сфері, так і підвищення ефективності застосування норм цього інституту судами. *По-друге*, пеналізація та депеналізація злочинних діянь здійснюється наразі без належного кримінологічного прогнозування у досліджуваній сфері. Законодавець, на жаль, не враховує того, яким чином результати його діяльності вплинуть згодом на застосування у судовій практиці норм про звільнення від покарання. Видається, що визначення караності злочинів має здійснюватися з урахуванням сучасного стану законодавства та тенденцій у цій сфері. *По-третє*, кримінально-правова політика у сфері звільнення від покарання потребує подальшого узгодження з іншими складовими кримінальної політики – кримінально-процесуальною (беручи до уваги реформування кримінально-процесуального законодавства у 2012 р.), кримінально-виконавчою (враховуючи нагальну необхідність перегляду відповідних положень Кримінально-виконавчого кодексу України), кримінологічною політикою. *По-четверте*, кримінально-правова політика у

сфері звільнення від покарання має ґрунтуватися на належному науковому рівні, що має забезпечити розробку її концепції.

Кримінально-правова політика у сфері звільнення від покарання матиме свій вираз передусім у положеннях Кримінального кодексу України.

Розділ XII Загальної частини КК України потребує належного законодавчого вдосконалення, і почати цей процес потрібно, безумовно, з його назви.

Аналіз положень статей 74–87 КК України дозволяє зробити висновок про те, що в них містяться норми, які передбачають можливість звільнення від покарання (що може реалізовуватися в двох формах: засудження винного без призначення покарання та засудження винного з призначенням покарання), звільнення від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, пом'якшення покарання. Втім, будь-який із цих видів, як правило, є, по суті, нічим іншим, як звільненням від покарання, *призначеного судом в обвинувальному вирокі*. У зв'язку з цим назва аналізованого розділу КК України, як варіант, могла бути б такою: «Звільнення від покарання». Такий підхід, до речі, використаний у Модельному Кримінальному кодексі для держав-учасниць СНД і в більшості кримінальних кодексів держав-учасниць СНД.

Наступний крок щодо вдосконалення положень розділу XII Загальної частини КК України потрібно зробити у площині визначення оптимальної системи видів звільнення від покарання.

Не маючи в цілому принципівих заперечень (принаймні на цьому етапі дослідження) щодо закріплених у цьому розділі Кодексу видів звільнення від покарання, водночас видається доцільним вивчити питання про можливість передбачення в ньому таких нових різновидів: звільнення від покарання внаслідок надзвичайних обставин; звільнення від відбування покарання чоловіків, котрі є єдиним утримувачем дітей певного віку; заміна невідбутої частини покарання більш м'яким жінці, котра була звільнена від відбування покарання у зв'язку з вагітністю і наявністю малолітньої дитини, в якій дитини померла; заміна невідбутої частини покарання більш м'яким у разі захворювання військовослужбовця, що робить його непридатним до військової служби та відбування призначеного покарання.

З урахуванням історичного та зарубіжного законодавчого досвіду, незгодженості, на думку багатьох юристів, інституту звільнення від кримінальної відповідальності з ч. 1 ст. 62 Конституції України (принципом

презумпції невинуватості) і відповідно до ч. 2 ст. 2 КК України, ч. 2 ст. 15 КПК України та останніх змін у Законі України «Про застосування амністії в Україні» потребує належного вивчення питання про можливість трансформації інституту звільнення від кримінальної відповідальності в інститут звільнення від покарання. Ми визнаємо, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності є необхідним з точки зору кримінальної політики, доцільності економії кримінальної репресії, необхідності у раціональному «розвантаженні» органів кримінальної юстиції. Втім, є безсумнівним також і те, що принцип презумпції невинуватості має бути непорушним.

Врешті-решт, в аналізованій площині потребує законодавчого вирішення питання щодо запровадження апробованого у багатьох державах світу субінституту пробації (див., наприклад, проект Закону України «Про пробацію», внесений народним депутатом України В. Швецем), а також щодо запровадження дієвих заходів соціальної адаптації звільнених від покарання.

Так само потребують вдосконалення закріплені у відповідних статтях КК та інших законодавчих актах України (зокрема, у Положенні про здійснення помилування) норми про звільнення від покарання. Водночас в аспекті новизни дослідження вважаємо доцільним звернути увагу на перспективний напрям розвитку кримінально-правової політики у цій сфері, започаткований Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України» від 2 червня 2011 р. Згідно з п. «є» ст. 4 цього Закону амністія не може бути застосована до осіб, які не відшкодували завдані ними збитки або не усунули заподіяну злочином шкоду. Такий підхід законодавця наочно демонструє вже давно назрілу реалізацію державою принципу гуманізму і щодо потерпілих від злочину.

На нашу думку, відшкодування потерпілому завданих збитків або усунення заподіяної злочином шкоди має бути умовою застосування й інших видів звільнення від покарання, зокрема, передбачених статтями 75, 79, 81–83, 87 КК України.

Наступний блок питань, що потребує вирішення в межах кримінально-правової політики у сфері звільнення від покарання, зосереджений у площині визначення караності (пеналізації та депеналізації) злочинів.

Вважаємо, що законодавець має забезпечити зменшення кількості звільнених від відбування покарання з випробуванням (саме цей вид звільнення від покарання переважає у правозастосуванні) і, як наслідок,

дотримання принципу невідворотності відповідальності за вчинений злочин. Зазначимо, що рівень рецидиву серед осіб, які були звільнені від покарання з випробуванням, дорівнює приблизно 25 % (у 2010 р. цей показник склав 26,4%). Це, у свою чергу, може свідчити про неналежну ефективність застосування цього виду звільнення від покарання. Вважаємо, що надмірне застосування судами ст. 75 КК за окремі злочини (наприклад, у 2005 р. кількість засуджених за наркотичні злочини, щодо яких була застосована ця стаття, дорівнювала 70,1 %) нерідко зумовлено недосконалістю санкцій кримінально-правових норм. Так, часто трапляються випадки, коли суд з урахуванням обставин справи не може застосувати до винного покарання у виді позбавлення волі. У цьому разі відсутність у санкції менш суворих видів покарань змушує суд застосовувати до винного ст. 75 КК України.

Видається, що для того щоб виправити цю ситуацію, санкції відповідних статей Кримінального кодексу України необхідно доповнити покараннями, альтернативними позбавленню волі (зокрема, штрафом, громадськими роботами, арештом). Застосування реального покарання за вчинений злочин може бути в окремих випадках ефективнішим, аніж застосування ст. 75 КК. Має активізувати застосування таких покарань і судова практика.

Досягти бажаного результату законодавець може також шляхом пеналізації певних злочинів – установлення в їх санкціях мінімальних меж покарання у виді позбавлення волі понад 5 років. Прикладом такого підходу можуть бути останні зміни, внесені законодавцем до санкцій за злочини, передбачені ч. 2 ст. 306, ч. 2 ст. 307 КК України.

Як відомо, кримінально-правова політика має свій вираз у практиці застосування кримінального закону і в роз'ясненнях судової інстанції. У цій площині кримінально-правової політики видається доцільним провести узагальнення судової практики звільнення від покарання (з відповідним виявленням її вад та помилок), на підставі якого Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ має прийняти постанову «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від покарання». Має стати предметом ґрунтовного наукового дослідження і значна розбіжність у практиці звільнення від покарання за злочини в різних регіонах держави.

Вочевидь, що формування засад кримінально-правової політики у сфері звільнення від покарання має здійснюватися з урахуванням історичного та зарубіжного досвіду, вивчення думки фахівців у цій сфері тощо. Це, у свою чергу, неможливо без належного наукового забезпечення.